

ТОҒАЙ МУРОД

**ОТАМДАН
ҚОЛГАН
ДАЛАЛАР**

Роман

**«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
КОНЦЕРНИНИНГ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1994 ЙИЛ**

«Отамдан қолган далалар» — рамзий роман.

Муаллиф ўз романида бутун умр далада кетмон чопиб, серкуёш юртида елкаси офтоб кўрмаган, кут-баракот юртида косаси оқармаган мунис ўзбек халқи сиймосини Деҳқонкул тимсолида бадий талқин этади.

*Бирлашган Миллатлар Ташиқилоти
аъзоси — Озод Ўзбекистон
учун битдим.
МУАЛЛИФ.*

БИРИНЧИ БОБ**1**

Мен фарғоначи Жамолиддин кетмон набираси бўламан.

2

Бобомиз ҳовлиси Фарғонада бўлади.
Даласи Фарғона адоғида бўлади.
Бобомиз даласи олдидан бир ариқ сув оқади.
Сув гавҳар зилол-гавҳар зилол сув бўлади.
Сув эгилмиш толлар мажнун-мажнун солланади.
Ариқ ўнгида шаҳардан келажак йўл бўлади.
Йўл ариқ ёқалаб ўтади. Йўл мажнунтол соялаб ўтади.
Бобомиз ана шу йўлдан саҳар-саҳар далалайди.
Толга хуржун илади. Таҳорат олади. Қиблалатиб белбоғ ёяди.
Чўлпон юлдуз пойида кулоқ қоқади. Чўлпон юлдуз пойида сажда этади.

3

Бобомизда нима бўлади — кетмон бўлади. Кетмон эмас — бир балои бад бўлади!

— Жамолиддинни кетмони даласидай келади! — дейди эл.
 Эл қаерда қандай улкан нима кўрса бўлди—бобомиз кетмонига нисбат беради.
 — Ол-а, Жамолиддинни кетмонидай келади-я! — дейди эл.

4

Бобомиз урмиш кетмонни ўзидан ўзга ердан тортиб ололмайди.
 Бобомиз калима қайтариб-қайтариб кетмон чопади. Худони ёдлаб-ёдлаб кетмон чопади.
 Худого шукрона айтиб-айтиб кетмон чопади.
 Йўлдан ўткич-кеткичлар бобомизга ҳорманг этади.
 Бобомиз йўлга қиё-да боқмайди. Даладан бош кўтармайин бор бўлинг, этади.
 Шу боис, йўлдан ким ўтади-ким кетади — билмайди. Билгиси-да келмайди. Ким бўлса-да — бир мўмин, мусулмон-да, дейди.

5

Саратон жингиртоб-жингиртоб куйдирмиш бир маҳал йўлдан ажабтовур овозлар эшитилади.

Ажабтовур овозлар ўз йўлида кета беради. Бир оғиз ҳорманг этмайди.
 Шунда, бобомиз кетмонини ер ботиради. Энгашмиш кўйи тиззаларига кафт тирайди. Ер остидан йўлга кўз ташлайди.
 Бобомиз кўзимга тер томди-ёв, дея ўйлайди. Қўли юзи билан кўзларини артади.
 Бобомиз бошқатдан қарайди.
 Во дариғо, шу кўринмиш ажина бўлдими? Ҳа, йўғ-а! Умри шу далада ўтди — бир нима-да кўрмади.

Ё, шу кўринмиш туш бўлдими? Ҳ-а, йўғ-а! Ўлик-тирик сергак вақт-а!
 Мусичалар узиб-узиб ку-кулайди.
 Кун ёнади.
 Саратон сап-сарик товланади.
 Ўткинчи балолар саратондай сап-сарик бўлади.
 Саратон балолардан сарик бўлади, балолар саратондан-да сарик бўлади.
 Бобомиз қад ростлаб қарайди. Йўлга бетма-бет бўлиб қарайди. Ўнг кафтини қоши узра соябон қилиб қарайди.
 Бобомиз пичир-пичир калима қайтаради. Кетмонини елка ола-ола қадамлайди.
 Ариқ лабида ювиниб-чайинади. Хуржунидан тушлигини олади. Ариқ бўйида ёяди.
 Бобомиз чордона қуриб ўтиради. Ариққа нон ботириб-нон ботириб тушлик қилади. Ариқдан қўшҳовучлаб-қўшҳовучлаб сув олиб тушлик қилади.

6

Кун қиёмдан-қиём бўлади.
 Йўлдан Салоҳиддин бўйрачи ўтади.
 Бобомиз бўйрачини гапга солади.
 — Сиздан олдин ашиёққа бир бало ўтди, — дейди бобомиз.
 Салоҳиддин бўйрачи ариқ ўнгида оёқ илади.
 — Ажина бўлиб ажина бўлмади, одам бўлиб одам бўлмади, — дейди бобомиз.
 Бўйрачи ариқ бўйида соялайди. Бобомиз билан муқобил бўлади.
 — Кўрдим, Кетмон, кўрдим, — дейди бўйрачи. — Ўзимни йўлдан четга олиб турдим.

- Нега-нега?
- Ғайридинлар билан йўлим бир бўлмасин, дедим-да.
- Бизнинг кўчамизда ғайридинлар... еб юрибдими?
- Э-э, Кетмон, Кетмон. Сенга кетмон бўлса бўлди. Сен ҳам одамдай бўлиб, кетмондан бош кўтарсанг экан, дунёдан хабардор бўлсанг.
- Мана, кетмондан бошимни олиб ўтирибман?
- Қорнинг очгандир-да. Бўлмаса, кетмондан бош кўтарармидинг.
- Салоҳидин бўйрачи шундай дея, йўл бош-адоғига қараб олади. Бобомиз, олдига лик этиб сапчиб ўтади. Бобомиз қабатига чўқади. Бобомиз билан елкама-елка бўлади.
- Фарғонага Оқпошшо келди, — дея пичирлайди.
- Муллалар Оқпошшо бизни ололмайди, деятиб эди-ю?
- Олибди-да.
- Қўқондан Олимқули лашкарбоши Чимканга лашкар тортиб кетибди, деятиб эди-ю?
- Олибди, олибди. Ололмас экан-у, Бухоро амири Музаффархон ўтириб кўйибди. Олимқули лашкарбоши Чимканда Оқпошшо елкасини ерга теккизибди. Оқпошшолиларни битта кўймай қиличдан ўтказмоқчи бўлиб турса, Музаффархон бизнинг Қўқонга дафъа қилибди.
- Бўламан дегич эл, бир-бирини ботирим дейди, бўлмайман дегич эл, бир-бирини этини ейди.
- Олимқули лашкарбоши ғазот майдонини ташлаб, ўзимизнинг Қўқонни ўзимизнинг Бухоро амири билан мудофаалаш учун қайтиб келибди. Оқпошшо бундан фойдаланибди. Чалажон оқ лашкарлар тагин дафъа қилибди. Олдин Чимканни олибди, кейин Тошканни олибди.
- Ҳа, тавқи лаънатлар! Тошканниям олибдими-а?
- Олибди, Тошканниям олибди. Саидазимбой дегич савдогар бой Оқпошшога Тошканни сотибди. Тошканда Кайковус дегич улкан бир ариқ бор экан. Тошкан ёлғиз ана шу Кайковусдан сувлар экан, Саидазимбой Оқпошшога ана шу Кайковусни чиппа бўғиб, Чирчиққа буриб юборишни маслаҳат берибди. Оқпошшо Саидазимбой гапи билан Кайковусни чаппа қайириб, Чирчиққа оқизибди. Ана шундан Тошкан қирқ икки кеча-кундуз сувсиз қолибди. Халқ ҳолдан тойиб, Тошканни мудофаа қилолмай қолибди. Оқпошшо сахарлайн Тошканни босибди.
- Ила-била, Қўқонгача келибдими-а?
- Тошкан билан Қўқон ораси икки қош оралиғидай келади. Етиб келади-да. Ўзимизнинг Қўқон хони ҳе йўқ, бе йўқ, шаҳар дарвозасини очиб берибди. Марҳамати учун Оқпошшодан «Аслзода» фахрия унвони олибди, нишон олибди...
- Бобомиз чапараста-чапараста сўқади:
- Ҳе, эна...!

7

- Худо бермиш кун бўлади — йўлда Оқподшо бўлади.
- Бобомиз Оқподшога кет буриб кетмон чопади. Бобомиз Оқподшога терс бўлиб кетмон чопади.
- Бобомиз Оқподшо бетини кўрмайин-да, куймайин-да, дейди.
- Оқподшо арава миниб ўтади. Оқподшо соз чалиб ўтади. Оқподшо ашула айтиб ўтади. Оқподшо хуштак чалиб ўтади.
- Бобомиз шунда-да Оқподшо бетига қайрилиб қарамайди. Энкаймиш кўйи бутлари орасидан мўралайди.
- Оқподшо оёқлари осмонда бўлиб кўринади, бошлари ерда бўлиб кўринади.
- Оқподшо олабўжи бўлиб кўринади!

Бобомиз тушликда-да Оқподшога кет буриб ўтиради.
 Даласига юз солиб-юз солиб тушлик қилади.
 Оқподшолик арава ариқ ёқасида оёқ илади.
 Аравадан тап-тап Оқподшо тушади.
 Бобомиз Оқподшо тарафга кўз қирида қарайди. Шунда ажаб синоат кўради.
 Бир жуфт оқбадан-оқбадан олабўжи дала оралаб боради. Олдин-кетин боради. Ғоз-ғоз боради.

Оқбадан олабўжилар боради-боради — дала киндигида оёқ илади. Ғоз туради-туради — узала тушиб ётиб олади.

Бобомиз кўзларини юмиб-очиб қарайди. Бобомиз кўзларини пирпиратиб қарайди.
 — Ё, тавба-а! — дейди.

Бобомиз оҳиста-оҳиста тўркалади. Кетмонини елка олади. Сўкмоқ бўйлаб боради.

Бобомиз бир қапа жойни кафтдай поллаб эди. Тупроғини кафтларида эзиб-эзиб майдалаб эди. Кепакдай-кепакдай мулойимлаб эди. Кепак тупроққа дон сепиб-сепиб ташлаб эди. Чумчук териб кетмасин дея, кепак тупроқ узра ун мисол тупроқ сепиб-сепиб қўйиб эди.

Ана шу кепак тупроқда, ана шу ун тупроқда бир жуфт Оқподшо ялпайиб-ялпайиб ётади!

Оқподшо кип-яланғоч ётади! Оқподшо онадан энди туғилмишдай ётади!

Эркакзот Оқподшога ақалли бир энлик лунги бўлмади.

Аёлзот Оқподшо маммалари осма қовундай-осма қовундай осилиб ётади.

Бобомиз билаклари билан бетларини бекитади.

— Ийя-ийя! — деб чаппа бурилади. Оқподшолар ана шунда калла кўтариб қарайди.

Ёнбош ётиб қарайди. Кўз қисиб қарайди. Эркакзот Оқподшо кафтида тупроқ ўйнайди.

— Тупроғингни биз учун мулойимлаб қўйибсан, миннатдорчилик билдирамиз, — дейди.

— Юриб-юриб, охири сенинг тупроғингни танладик. Бахтинг бор экан, — дейди аёлзот Оқподшо.

— Ўзиям бизбоп тупроқ бўлибди-да.

— Ана энди, куёшда мазза қилиб товланиб ётамиз.

— Нима учун юзингни яширасан? Сен ҳам куёшда товлан.

Бобомиз шу зайли лўкиллаб-лўкиллаб қайта беради.

Бобомиз ариқ лабида музтар бўлиб-музтар бўлиб ўтиради. Бетларини чангаллаб-чангаллаб ўтиради.

Бобомиз нима кўрди, қачон кўрди — ақли-да бовар этмайди.

Оқподшолар жойидан жилади. Далани қоқ оралаб келади. Ўзларини сувга ташлайди.

Оқподшолар сув шалолатиб-сув шалолатиб чўмилади.

Оқподшолар бобомизга таклидан билаклари билан бетларини бекитади.

Ийя-ийя! — дея, бобомизни майна этиб-этиб сув ғарқоб бўлади. — Ийя-ийя! — дея хохлашиб-хохлашиб сув ғарқоб бўлади.

Оқподшолар қийқириб-қийқириб чўмилади.

Толларда тушламиш чумчуқлар гурр-гурр учади.

Гавҳар сув бўтана бўлади.

8

Шу-шу бўлади — бобомиз даласи юзини қайтиб кўрмас бўлади.

— Тоққа кетаман, — дейди бобомиз. — Тоғдан ер оламан.

— Тоғ олис-да, — дея минғиллайди момомиз.

— Олис бўлса бўлар. Ана, тоғдан ер олиб ишляптилар. Ўлиб қолмаяптилар.

— Энди дейман-да, олисни шўрвасидан яқинни ёвғони, дейман-да.

— Даламда мусулмон оёқ босар ер қолмади. Даламда дехқон оёқ босар ер қолмади. Бўлди, энди қайтиб оёқ босмайман.

— Далада нима айб.

— Кофир юмалаб ётар далада файз қоладими?

Момомиз қувватламиш бўлиб бош ирғайди.

— Танасида мана мунча либоси бўлса, ўлсин агар! — дейди бобомиз. — Бир жойлари даламда мана бундай диркиллаб турибди!

Момомиз оғзини ушлаб-ушлаб кулади.

— Бир ётса, ётибди-да.

— Бўлди, энди у даладан барака кўтарилди.

— Босиб-босиб сувланг. Сув нималарни ювмайди.

— Сув? Сув қолдими! Оқ тўнғиздай ариқ ағнай бериб, сувни-да ҳаромлади! Ит-да ариқ лабидан ялаб-ялаб сув ичади! Оқподшо бўлса, оқ тўнғиздай ариқ ағнади!

Момомиз гап билан андармон бўлиб билмайди.

Кўйлақ этақлари йиғилади-йиғилади — тиззалаб боради. Тағин йиғилади-йиғилади— тиззадан сонлаб-сонлаб боради.

Момомиз лозим улоғлари намоийш бўлади. Бобомиз бўш пиёлани зарда билан тўнтариб ташлайди. Лик этиб жойидан туради.

— Этагингизни ёпсангиз бўлмайдими? — дея ўшқиради. — Нима, Оқпошшомидингиз?

9

Бобомиз тоғлаб боролмай қолади.

Хуфтон вақти-хуфтон вақти гузардан аччиқ-аччиқ бақир-чақир келади.

Бобомиз нима гап, дея чопқиллаб-чопқиллаб боради.

Гузар олатўполон бўлади. Гузар олатасир бўлади.

— Ғазот, ғазот!

— Муҳораба, муҳораба!

Бобомиз ўз дардини ўзи туяди. Бобомиз ўз куйигини ўзи туяди.

Гап йўқ, сўз йўқ — қинидан пичоғини олади.

Биров пичоқ олади. Биров таёқ олади. Биров тош олади.

Эл оққалтак-қорақалтак бўлади.

Эл мулла Намозни оппоқ кигиз солади. Кигиз тўрт бурчидан олади.

Эл кигиз кўтариб-кўтариб такбир айтади. Эл кигиз кўтариб-кўтариб зикри самоъ айтади.

Эл ушбу кигиздайин оппоқ от етаклаб келади.

Эл мулла Намозни ана шу оппоқ кигиздан ана шу оппоқ отга миндиради.

— Пирим, йўл бошласинлар! — дейди. Мулла Намоз оқ отда кафт очади. Эл ёппа барака омин қилади. Мулла Намоз оқ отда йўл олади.

Эл кўтарилади. Эл оқ отлик кетидан йўл олади.

Йўлда ушоқдай Ибодин соқов қатиқ сотади. Элга кадида қатиқ туттади. «Ап-ап-ап», дейди.

«Қатикдан ичиб кетинглар, қатикдан», демоқчи бўлади.

Алвир-шалвир Ибодин соқов Ҳаётхон дегич момонинг ёлғиз ўғли бўлади. Туғма соқов Ибодин илжайиб-илжайиб юради. Бакрайиб-бакрайиб юради.

Елғиз ўғил Ибодин, соқов ўғил Ибодин, қатиқ сотиб она боқади.

Эл Ибодин соқовни айланиб ўтади. Эл Ибодин соқовни йўлдан қоч, дея туртиб ўтади.

Ибодин соқов кети билан ўтириб қолади.

Бобомиз ушоқдай Ибодин соқовни даст кўтариб, чет олади. Ўнгири билан бет-бошини артади. Қатиғини бир кўтаришда ичади. Қўлига чақа беради. Елкасига қоқа-қоқа уйига

жўнатади.

Эл Оқподшо қароргоҳилаб келгуничайин олақароқ тун бўлади.

Эл ўқлоғдай-ўқлоғдай чўян панжаралар билан ўралмиш қароргоҳни ўраб олади.

Оқ отлик қароргоҳ эшигидан от кўяди.

Оққалтак-қоракалтак эл-да ўзларини эшик уради.

Эшикоғалар данг қотиб қолади. Отишларини-да билмайди, отмасларини-да билмайди.

Эшиқдан бошлаб қон тўкилади.

Эл иккита эшикоғани-да пичоқлаб ўлдиради.

Эл ичкарида оёқ узатиб ётмиш Оқподшоларни жойида босади.

Эл Оқподшони бўғиб-бўғиб ўлдиради. Эл Оқподшони бўғизлаб-бўғизлаб ўлдиради. Эл Оқподшони пичоқлаб-пичоқлаб ўлдиради.

Қароргоҳда тирик жон қолмайди.

Ана энди қароргоҳга ўт кўйиб юборажак бўладилар.

— Минбаъд, мусулмонлар, минбаъд! — дея амр беради оқ отлик. — Бу иморатни Оқпошшо Петербургдан олиб келмади! Бу иморат ўзнмизнинг иморатдир! Онқадарким, Оқпошшо келиб жойлашиб олди! Шундай экан, минбаъд иморатга зиён бермангиз.

Эл тутантирикни оёқ остига ташлайди. Тепкилаб-тепкилаб ўчиради.

— Мусулмонлар — зафарона дайди оқ отлик. — Мана, Оқпошшони ер билан яксон этдик! Эл-юртимизни Оқпошшодан озод этдик! Алҳол, энди ўз юртларингизга ўзларингиз бек бўлиб кун кечиргайсизлар!

Эл шод-хуррамлигини шойи этиш учун карнай-сурнай йўқлайди.

Зим-зиё тунда карнай-сурнай қани?

Шунда эл ҳовучлари билан карнай чалади. Ҳовучлари билан сурнай чалади. Ҳовучлари билан сибизга чалади.

Ғафлатда ётмишлар уйларидан ташқарилайди. Аланг-жалаңг бўлади.

— Нима бўлди? — дейди.

Эл зафарларини шойи этади:

— Ўз юртимизни қайтиб олдик!

— Оқпошшони пичоқдан ўтказдик!

Эл ана шундай кайфиятда тарқалади.

10

Оқпошшо келади — ана энди келади!

Фарғонани Оқподшо босади.

Оқподшо шаҳар оралайди.

Шаҳарда тирик жон бўлади — гузар ҳайдайди.

Оқподшо бобомиз уйини-да босади. Момомиз билагидан олиб отади.

Момомиз жалп этиб ташқари тушади.

Момомиз уввос-уввос йиғлайди. Момомиз ер таяниб тураин, дейди — туролмайди.

Оқподшо момомиз сочидан бурайди. Оқподшо момомиз сочидан судрайди.

Момо ер қучиб-қучиб йиғлайди. Момомиз ер тирнаб-тирнаб йиғлайди.

Момомиз қонқора қакшайди.

— Ўлдим, ўлдим-а!.. — дея вовайло этади.

Момомиз нимкала соз-нимкала соз оёқ олади. Момомиз мункиб-мункиб одимлайди. Момомиз алпон-талпон одимлайди.

Кетидан ушоқ ўғлонлари ияради.

Олдиларидан Ибодин соқов келиб қолади. Қўлтиғида бир кади қатик бўлади.

Ибодин соқов элга илжайиб-илжайиб ўтади. Ибодин соқов Оқподшога бақрайиб-бақрайиб ўтади.

Оқподшо биров-бировига қараб олади. Ажабона-ажабона елка қисади.

— Эй, чучела, йўл бўлсин? — дейди. Ибодин соқов илжайиб-илжайиб ўта беради.

— Эй, чучела, сенга айтаяпман?!

Ибодин соқов Оқподшога қайрилиб-да қарамайди. Бақрайиб-бақрайиб ўта беради.

Оқподшо отини йўрттириб боради. Ибодин соқов олдини олади.

Ибодин соқов от тумшуғига илжайиб қарайди. Отлиқ подшога илжайиб қарайди. Отликни айланиб ўтарман бўлади.

Шунда, бошқа бир отлиқ тўғаноқ бўлади.

Ибодин соқов бир ўнг отлиққа илжаяди, бир чап отлиққа илжаяди. Бўш қўлини гузар тараф «ниш» этади. «У-у-у», дейди:

«Ҳай, анави гузарга кетаяпман».

Сўғин, қўлтигидаги қатикқа ишора беради:

«Қатик олиб кетаяпман».

Оқподшо қатикқа эгилиб қарайди.

— Қатигини олиб ичамизми? — дейди.

— Кўй-е, буларни қатигини ичиб бўладими!

— Ким билади, энасини соғиб қатик қиладими! Оқподшо камчи сопини Ибодин соқов пешонасига нукилайди.

— Олдимга туш! — дея зуғумлайди.

Ибодин соқов элга бир қараб олади. Бошини сарак-сарак этади. «Па-па-па», дейди:

«Эл олдидан ўтдим, бировиям қатик сўрамади».

Ибодин соқов илжайиб-илжайиб тура беради. «Ав-ав-ав», дейди:

«Энди гузарга бораман. Гузарда қатик кетади».

Оқподшо кадига эгилиб қарайди. Қатикқа тупуради. Балғамлаб-балғамлаб тупуради:

— Туф, ах, туф!

Оқподшо этик учи билан Ибодин соқов иягига туртади.

— Бўлдими, чучела? — дейди. — Қани, энди юр.

Ибодин соқов бир қатикқа қарайди, бир Оқподшога қарайди. Лабларини буради-буради...хўнграб йиғлаб юборади. Қатигини кўрсатиб-кўрсатиб йиғлайди: «Эа-эа-эа», дейди:

«Энди, аямга нима дейман?»

Ибодин соқов йиғлайди-йиғлайди... қатигини Оқподшога сепиб юборади. Забт билан уйи тараф қочади.

— Тўхта, чучела!

— Тўхта дейман!

Ибодин соқов пир-пир чопиб қўя беради.

Шунда, Оқподшо милтиқ пешлайди. Ибодин соқов чуйдасини кўзлайди.

Ўқ дол нишонлайди.

Жулдур-жулдур Ибодин соқов чалпак бўлиб учади.

Оқподшо от йўрттириб боради.

Иркит-иркит Ибодин соқов юзлари илжая-илжая сўлади.

Иркит-иркит Ибодин соқов кўзлари бақрая-бақрая сўнади...

«Энди... аямга нима дейман?»

Оқподшо мўмин-мазлумни ана шу Ёрмозор масжид-мадраса қошида тўдалайди.
 Мўмин-мазлум мунғайиб-мунғайиб туради. Мўмин мазлум жовдираб-жовдираб туради.
 Мўмин-мазлум бир-бирови кўксига йиғлайди. Мўмин-мазлум бир-бирови елкасига
 йиғлайди.
 Мўмин-мазлум узун кун ана шундай туради.

12

Генерал Скобелев кунботарда ташриф этади.
 Шақоватпаноҳ тўралар билан фалокатмаоб ҳоқимлар ҳамроҳлигида келади.
 Генерал Скобелев мўмин-мазлум узра қаҳр билан қариллайди:
 — Сарт-собакалар — дейди. — Ораларингдан бир нобакор сарт олампаноҳ олий
 ҳазратларига қўл кўтарди! Ифтишо ҳам исён қилди! Ўрусия салтанатининг ўнта муаззам
 аскарини шаҳид этиб, ғозий бўлди! Ул нобакор — мулла Намоздир! Мулла Намоз осия бўлди!
 Мулла Намоз боғий бўлди! Биз ул осий ҳам боғийни бугун тополмадик, эрта-индин албатта
 топамиз! Сиз ул нобакорни топишда олампаноҳ олий ҳазратларига мадад берингиз!
 Кўркмангиз, олампаноҳ ул осий ҳам боғий банди қонидан кечади!

Мўмин-мазлум сукутда қолади. Мўмин-мазлум нафас ютади.
 Генерал Скобелев қарр-қарр этади:
 — Осийлик ҳам боғийлик кимдан кўзғолди — биламиз! Аммо бу нонкўрлик қаерда
 кўзғолди? Жавоб берингиз! Полковник Чайковский.
 — Лаббай-лаббай?
 Генерал Скобелев кетида мулла мушук бўлиб турмиш Чайковский лип этиб олға ўтади.
 — Лаббай, тақсир, лаббай? — дейди.
 — Айтингиз, бу осийлик ҳам боғийлик қаерда кўзғолди?
 Чайковский боши билан мухташам бинога имо беради.
 — Манави чолдеворхонада кўзғолди, жаноби олийлари, — дейди.
 — Бу қандай чолдеворхона бўлди?
 — Бу масжид бўлди, жаноби олийлари!
 — Осийлик ила масжид орасида не муштарақлик бўлди?
 — Мулла Намоз ана шу масжид имом хатиби, жаноби олийлари.
 — Осий банди мулла Намозни оқ кигизга ўтирғизувчи муридлари ана шу масжидда тоат-
 ибодатланади, дейсиз-да?
 — Топдингиз, жаноби олийлари, топдингиз.
 — Масала равшан бўлди!
 Генерал Скобелев узанги йўлдошлари билан машваратлашади.

13

Оқподшо мўмин-мазлумни йўл ўнгига ҳайдаб ўтади.
 Оқподшо кўқони аравасимон учта тўп судраб келади.
 Генерал Скобелев мўмин-мазлум билан тўплар оралиғида туради. От гижинглатиб-от
 гижинглатиб туради.
 — Сарт-собакалар! — дейди. — Ўрусия подшо ҳазратлари ўз истибдод салтанати қувваи
 қудратини кўз-кўз этмоқ учун тўп отади! Тўп отиш билан ҳам-оҳанг намоз ўқилади! Амр этувчи
 ўзим бўламан!
 Генерал Скобелев тўпчиларга амр беради:
 — Тўплар шайлансин! Тўплар шарақ-шуруқ бўлади.

Генерал Скобелев мўмин-мазлумга амр этади:

— Ётилсин! Юзлар ерга қўйилсин! Қулоқлар ёпилсин! Намоз ўқилсин!

Мўмин-мазлум масжидга руку этади. Мўмин-мазлум ер чўккалайди. Мўмин-мазлум пешонасини ер қўяди — мисоли намоз ўқимиш бўлади.

— Ноғоралар чалинсин!

Ноғорачилар бодратиб-бодратиб ноғора чалади.

— Отилсин!

Учта тўп бирваракай отади. Гумбур-гумбур отади. Масжид қуюқ-қуюқ тутунда қолади.

— Турилсин!

Мўмин-мазлум ердан бош олади. Мўмин-мазлум қўл қовуштириб-қўл қовуштириб туради.

— Отишга шайлансин!

Тўплар жангир-жунгур ўқланади.

— Ётилсин!

Мўмин-мазлум тагин пешонасини ер қўяди. Мўмин-мазлум тагин кулоқ-чаккасини ушлайди.

— Отилсин!

Масжид қоп-қора тўпон бўлади.

Ноғорачилар бодратиб-бодратиб ноғора чалади.

Шунда, бир нуроний чол мазлумни ёриб-ёриб олдинлайди. Нуроний чол йўлида ғов бўлмиш милтиқ-тиғларни қайириб-қайириб олдинлайди.

Нуроний чол генерални кўзлаб келади. Нуроний чол генерал этигига кафт қўяди.

Генерал Скобелев этиги билан нуроний чол ияк-соқолидан итариб ташлайди.

— Йўқол, сарт-собака, этигимни ҳаром этасан! — дейди генерал Скобелев. — Мен, сен сарт-собакаларни этигим пошнасига олмайман!

Нуроний чол далбанглаб-далбанглаб боради-боради — кети билан ўтириб қолади.

— Капитан Кайшовский! — йўқлайди генерал. — Кайшовский дейман! Манави қари сарт-собака ким бўлди?

Кайшовский ҳадаҳалаб-ҳадаҳалаб боради. Генерал Скобелев узангиси олдида мулла мушук бўлади.

— Умархон эшон, жаноби олийлари, Умархон эшон! — дейди.

— Эшон тугул, — дейди генерал Скобелев. — Муҳаммад Пайғамбар бўлсаям, этигим пошнасига олмайман!

— Ажаб қиласиз, жаноби олийлари, хўп ажаб қиласиз!

— Сўрангиз, қари сарт-собака нима мақсадда этигимга осилади?

Кайшовский Умархон эшонни генерал Скобелев узангиси қошида бетма-бет этади.

— Ҳа-а, эшон? — дея зуғумлайди генерал. — Нима дейсан?

Умархон эшон қалт-қалт этади. Умархон эшон дудуклана-дудуклана айтади:

— Таксир... — дейди, — таксир, мен бир кам саксонда бўлдим...

— Ақл ёшда эмас, ақл бошда, эшон! — дейди генерал Скобелев. — Мен ўттиз ёшимда Хивани тиз чўқтирдим! Мана, ўттиз икки ёшимда Қўқонни тарикдай тиркиратдим! Саксонни уриб қўйиб, сен нимани қотирдинг?

— Офарин, таксир, офарин, ўттизида эр атанган, киркида шер атанар, дейдилар. Таксир, мен бир кам саксонда...

— Масала равшан бўлди: саксон ёшимни ҳурмат эт, демоқчисан-да? Эшон, туземецлар ўзидан бир ёш катта бўлсаям ҳурматини бажо этади. Бобо, дейди, момо, дейди. Опа, дейди, ака, дейди. Туземецлар ўзидан бир ёш катта бўлсаям сиз-сизлаб мурожаат этади. Туземецлар ўзидан ёши катталарга қўлини кўксига қўйиб салом беради, йўл беради, жой беради. Эшон, биз Улуғ Ўрусиямиз! Улуғ Ўрусия ёш билан қарини билмайди! У ўз оти ўзи билан — Улуғ Ўрусия!

Бўлди, энди туземецча урф-одатларингни йўқ этамиз! Энди Улуғ Ўрусия урф-одатларини қабул этасан!

— Тақсир, мен ёшимни пешламоқчи эмас эдим. Мен... саксон ёшли бир мўйсафид, калом учун ижозат тиламоқчи эдим.

— Ижозат, айтингиз!

— Тақсир... Сиз тўпга тутажак даргоҳ масжид...

— Масжид бўлса нима бўпти?

— Масжид Худои таоло даргоҳидур, тақсир. Худои таоло даргоҳидур.

— Ол-а, эшон, ол-а! Ислом дини Туркистонга VIII асрда келди, VIII асрда! Ислом Туркистонда ўн асрдан зиёд ҳукмронлик қилди, ўн асрдан зиёд! Бўлди, етар энди! Энди Улуғ Ўрусия ҳукмронлик қилади, Улуғ Ўрусия! Улуғ Ўрусия Молия вазири Вишнегородский жаноблари нуқтадонлик ила башорат этганларидай, Туркистон — Ўрусия тожидаги олий қиммат дур бўлади! XIX аср — Улуғ Ўрусия асри бўлади!

— Қадамларига ҳасанот, тақсир, қадамларига ҳасанот. Аммо-лекин масжидимизни тўпон этсалар, мўмин-мусулмонлар қаерда фасоҳат ҳам балоғат сабоғин оладурлар, тақсир?

— Ўрис-тузем мактабларида сабоқ оласан! Петербургдан миссионер Остроумов жаноблари келмоқдалар! Миссионер Остроумов! Остроумов демак — нима демак, биласанми? Остроумов жаноблари ўз отлари ўзлари билан ўткир ақл соҳиби! Ўткир ақл соҳиби Остроумов ўрис-тузем мактаблари дастурил-амалини тузмоқдалар! Жаноб Остроумов ҳализамон ўз дастуриламали билан келиб қоладилар! Туркистонда ўрис-тузем мактаблари очадилар! Сен энди ўрис-тузем мактабларида Улуғ Ўрис имлосини ўқийсан! Сарт-собакача итдум имлонгни ёндириб ташлаймиз! Туркий тилларни йўқ этиб ташлаймиз!

— Бажонидил, тақсир, бажонидил, Окпошшо ҳазратлари рушду ҳидоят этсалар, ўқурмиз. Аммо-лекин мўмин-мусулмонлар масжидида нафақат сабоқ оладурлар...

— Биламан, эшон, биламан! — чўрт бўлади генерал. — Энди... черковда тоат-ибодат этасан! Масжидларни йўқ этамиз — черковлар кураммиз! Ана, Тўхтамишхон нўғайлари! Нўғайлар Улуғ Ўрис черковларида чўқинмоқда! Бўлмаса, кимсан Тўхтамишхон авлодлари! Энди сени чўқинтираммиз!

— Бажонидил, тақсир, бажонидил. Окпошшо ҳазратлари азму ихтиёр айлаганларидай бўла қолсин. Аммо-лекин аҳли халқ кўзида Худои таоло даргоҳвни тўпга тутсалар, халқ қарғайдур, тақсир, халқ қарғайдур.

— Халқ?!

— Шундай, такоир, шундай. Халқ қўлласа — бор бўладур, халқ қарғаса — хор бўладур.

— Қанақа халқ?!

— Ул мўлт-мўлт қора кўзлар оти — халқдур, тақсир. Халқ бор — ҳақ бор.

Генерал Скобелев димоқ-димоғида кулади.

— Ол-а, эшон, ол-а! — дейди. — Булар пода, эшон, пода! Булар олдин подадан одамга айланмоғи лозим бўлади! Одамдан оломонга айланмоғи лозим бўлади! Оломондан эса, халққа айланмоғи лозим бўлади! Демак, булар халқ бўлиш учун иккита-учта босқични босиб ўтмоқлари даркор бўлади! Биласанми, эшон, Улуғ Ўрусия нима учун ёввойидан-ёввойи Осиёга ташриф буюрди? Манави сарт-собакаларни одамга айлантириш учун ташриф буюрди! Улуғ Ўрусия олдида сарт-собакадан инсон яратишдай башарий ҳам савоб иш турибди! Улуғ Ўрусия салтанати — халоскор салтанат!

Генерал Скобелев кариллайди-кариллайди — тиззаси билан отини ниқтайди. Умархон эшондан беш-олти одим олислаб оёқ илади.

— Отишга шайлансин! — дейди. — Ётилсин! Намоз ўқилсин!

Ноғорачилар бодратиб-бодратиб ноғора чалади.

— Отилсин!

Худодаргоҳ кунпаякун бўлади.

14

Бобомиз тоғда дала танлайди-танлайди — бинойидай дала тополмайди.

Бари ер кетмон кўрмаган ер бўлади.

Шунда, Қурбон қорақирғиз ўз даласини беради.

— Ана, ол, ўзбак, — дейди Қурбон. — Қорақирғизда дала бўлмайди. Дала ўзбакда бўлади. Қорақирғизда мол бўлади. Қорақирғиз қир-адирда мол боқади. Ўзбак дашт-далада экин экади.

Бобомиз Қурбон қорақирғизни курук кўймайин дея, кўйин ковлайди.

Қурбон қорақирғиз бобомиз билагидан ушлайди.

— Тек ўтир, ўзбак, тек ўтир, — дейди. — Ўзбак кўйнида бўлди нима, қорақирғиз кўйнида бўлди нима.

15

Бобомиз узун кун кетмон чопади. «Бўлди, энди Оқподшо йўқ бўлди». Бобомиз ана шундай ишонч билан кетмон чопади. Бобомиз олам беҳабар бўлади.

16

Оқподшо кадамба-кадам кўради. Адирма-адир кўради. Қирма-қир кўради.

Тоғлаб-тоғлаб кўради.

Охир-оқибат — бобомиз даласини топиб келади.

Бобомиз аланг-жалаңг бўлиб қолади. Бобомиз довдираб-довдираб қолади.

Аммо сир бой бермайди. Мезбон мисол бош ирғаб тура беради. Мезбон мисол қўл ковуштириб тура беради.

— Отинг Жамолиддин кетмон-а? — дейди Оқподшо.

Бобомиз ҳа, дейишини-да билмайди, йўқ, дейишини-да билмайди.

Оқподшо бобомиз қўлларини кетига қайириб бойлайди.

Ана шунда бобомиз Оқподшо кетида турмиш Холиқул мингбоши тилмочини таниб қолади. Тайин, мени шу Асҳал нўғай ушлаб бердиёв, дея ўйлайди.

— Сенга нима эди, нўғай? — дейди бобомиз. — Сен тўққиз қайтганга нима эди?

— Мен бир тилмочман, Кетмон, қул тилмочман.

— Шу кунингдан кўра, кет юртинга, тўққиз қайтган, кет!

— Қозон Фарғонадан-да қул, Кетмон. Оқподшо бобомиз кетидан милтиқ ўқталиб-ўқталиб юради.

Бобомиз шудгор оралаб юради.

Оқподшо-да шудгор оралайди.

Ана шунда бобомиз бардоши дош беролмайди. Ғазабнок қайрилиб қарайди.

— Ай, кофир! — дейди. — Бир даламни ҳаром қилдинг! Энди бу даламни-да булғама!

— Нима-нима?

— Даламни кадамлаб булғама, дейман! Оқподшо анграяди-анграяди — бир нима-да англамайди. Ер анграйиб қарайди. Ерда тупроқдан бошқа нима тополмайди.

Оқподшо ердан бир сиқим тупроқ олади.

— Ана тупроқ, мана тупроқ! — дейди. — Бўрсилдоқ тупроқ, мағиздор тупроқ, ҳосилдор тупроқ! Тупроқмисан-тупроқ! Аммо бу тупроқ сеники эмас, чучела, сенинг тупроғинг эмас!

Бобомиз кўнгли бир увишиб олади.

«Оқпошшо билибди, Курбон қорақирғиз даласилигини билиб қолибди, — дея хаёлланади. — Бировнинг моли мол бўлмайди деб шуни айтадилар-да».

Шундай бўлса-да, бобомиз қўрққан олдин мушт кўтарар қилади:

— Меники бўлмай, кимники бўлади? — дейди.

— Бу тупроқ...

Оқподшо гапини тополмай қолади. Кетига қайрилиб қарайди. Бармоқларини қирс-қирс ўйнатиб, йўлдошидан сўрайди:

— Духовский, кунпаякун масжид олдида генерал Скобелев жаноблари бир бало вазир деятиб эдилар...

— Эсимда йўқ, Назаров, эсимда йўқ, — дея елка қисади йўлдоши. — Ҳа, ўша-да! Пошшо ҳазратлари айтди, деб қўявер. Бу чучелалар нимани билади.

— Ўзи... пошшо каттами, вазир каттами?

— Генерал Скобелев жаноблари айтган бўлсалар, албатта вазир катта-да!

Оқподшо тагин бобомиз билан юзма-юз бўлади. Салмоқлаб-салмоқлаб баён этади:

— Гап лўндаси... Швеция вазири Фалончиев жаноблари айтганларидай, бу тупроқ Ўрусия тожидаги олий қиммат дур, ҳа, дур! Асло, асло сенинг тупроғинг эмас!

— Лаббай-лаббай?

— Сен бундай қаймоқ тупроққа ярашмайсан!

— Нима-нима?

— Чунки сен чучеласан, чучела!

— Сарт-собакасан, сарт-собака!

— Биз сен сарт-собакаларни Ўрусияга жўнатамиз!

— Ўрусияда сенинг башарангдай қоратупроқ бор. Сен ана ўша қоратупроққа ярашасан!

— Қоратупроқ — сарт-собака... Сарт-собака — қоратупроқ... Жуда хамоҳанг!

— Ўзи, бу чучелалар қандай қилиб бундай қаймоқ тупроқда яралиб қолди, Духовский?

— Айтгилиги йўқ, Назаров, айтгилиги йўқ. Шундай тупроқда шундай сарт-собакаларни яратган худогаям қойил эмасман.

— Қўявер, Духовский, бу тупроққа энди Улуғ Ўрис халқи келади!

— Биламан, Самарадан икки юзта ўрис мужик кўчиб келади.

— Бизнинг Саратовдан бир юз элликта ўрис мужик келади.

— Мужикларимиз ҳадемай поезддан тушади!

— Энди бу қаймоқ тупроқда Улуғ Ўрис халқи деҳқончилик қилади!

Бобомиз нафаси ичига тушиб кетади. Бобомиз ғарибона-ғарибона қадамлайди.

— Жамолиддин кетмон, намозингни ўқиб оласан-а? — дейди Асҳал нўғай. — Пешин намозингни ўқиб оласан-а?

Асҳал нўғай бош ирғай-ирғай шундай дейди. Асҳал нўғай бот-бот шундай дейди.

Асҳал нўғай Оқподшога юз солади.

— Бир мўмин банда намозини ўқиб олсин? — дейди.

— Ҳайда-ҳайда! — дея жеркийди Оқподшо.

— Кунпаякун масжид жойида черков пойдеворини ташладик. Черков битсин, черковда намоз ўқийди! — дейди Оқподшо.

— Тоат-ибодатни қанда қилиш ёмон, — дея сарғаяди Асҳал нўғай. — Худо йўлда бирор кор-ҳолга гирифтор этади.

Оқподшо сергакланади. Оқподшо теварак-бошга назарланади. Оқподшо ҳадикланади.

— Майли, худо йўлида бўлса, майли, — дейди Оқподшо.

— Худо йўлида қўлларини бир бўшатиб олинг, — дейди Асҳал нўғай. — Қўлсиз намоз ўқиб бўлмайди.

Оқподшо бобомиз қўлларини озод этади. Бобомиз обтовадан таҳорат олади. Бобомиз қибла

тараф белбоғ ёяди.

17

Оқподшо ёнғоқ остилаб соялайди.

Милтиқлари ўнгларида туради. Бош кийимлари чапларида туради.

Оқподшо бобомиздан кўз узмай соялайди.

Асҳал нўғай бир бобомизга қарайди, бир Оқподшога қарайди. Қамзулини ола-ола, бобомиз тараф одимлайди.

— Ҳа, йўл бўлсин, нўғай? — дейди Оқподшо.

— Мен ҳам намозимни ўқиб олайин, жаноблар, — дейди Асҳал нўғай.

— Сен чўқинтирилмаганмисан?

— Худога минг қатла шукур, мусулмон фарзандиман.

Асҳал нўғай бобомиз қабатидан камзул тўшайди. «Оллоху акбар»... дея, кулоқ қоқиб бошлайди.

Бир сўз намоздан бўлади, бир сўз амалдан бўлади:

— Кулоқ сол, Кетмон, кулоқ сол, — дейди. — Оқподшо мулла Намоз билан мухорабачиларни қидирмоқда.

— Мени ким айтди?

— Биров айтмади. Оқподшо эркак зотини ушлаб қамаяпти.

— Қамаса-қамар.

— Оқподшо осий бандаларни осиб ўлдирмоққа ҳукм қилди. Ибрат бўлсин учун бутун халқ олдида осадилар. Битта шаҳид ўрис жони учун ўнта ўзбакни осадилар. Алҳол, сенга-да шул ҳукм жорий этилади.

— Менинг кўлим қон эмас.

— Унда, Ўрусияга сургун этадилар. Ҳали, анавилар сени қоратупроққа жўнатамиз, дейдилар. Шу гапда жон бўлади. Икки юздан ошиқ забардаст ўзбакни ичкари Ўрусияга сургун этадилар.

Бир сўз намоздан бўла беради, бир сўз амалдан бўла беради:

— Энди мен нима қилайин?

— Қоч.

— Бола-чақамни ташлаб қаёққа қочаман?

— Бошинг оққан тарафга қоч.

— Анавилар кўз узмайди, қандай қилиб қочаман?

— Ўзингни сойга от. Жойингдан турма-да, сой тубигача юмалаб-юмалаб бор. Бет-бошинг ёрилади, оёқ-кўлинг лат ейди. Алҳол, омон қоласан. Бўл-бўл.

Бобомиз бирдан сой тараф чопади. Мисоли сувга калла қилмишдай — ўзини сойга отади. Оқподшо ҳаяллаб келади.

— Тўхта, отаман, тўхта! — дейди.

Оқподшо қасур-қусур юмаламиш тошларни кўзлаб милтиқ бўшатади.

Оқподшо сой ёқалаб чопади-чопади — сой энажак сўқмоқ тополмайди.

Бобомиз тошлар билан юмалайди-юмалайди — ёввойи бодомлар аро ғойиб бўлади.

18

Бобомиз тоғ ёналаб энади-энади — Исфарада манзил олади.

Исфарада-да Оқподшо бўлади.

Фарғона бобомизга торлик қилиб қолади.

Бобомиз Оқподшо йўқ юрт излаб юради-юради — Душанба келади.
 «Тили бошқа асло эл бўлмайди».
 Бобомиз ана шундай ўй билан тагин йўл олади.
 Юради-юради — Денов келади.
 Денов беклиги Бухоро амирлигида бўлади.
 Бобомиз Деновни макон этади.
 Кузи билан мардикорлик қилади.
 Қишда одам ёллайди— Фарғонадан бола-бақрасини олдириб келади.

19

Бобомиз бола-бақраси омон-эсон Деновлаб келади.
 Айби — тўнғич ўғли бир бошқа бўлиб келади.
 Ана шу тўнғич ўғил Ақраб бизнинг отамиз бўлади.

20

Отамиз қоқ тунда тўшакдан туриб кетади. Соя-шарпасиз ташқарилайди. Гап-сўзсиз ташқарилайди.

Зим-зиё супада қўл кет этиб туради. Теваракка оқпошшона-оқпошшона боқиб сўзлайди:
 — Сартлар! — дейди.

Оёқлари остида ётмиш косовни милтиқ қилиб пешлайди. Милтиқ пешлаб-пешлаб одамлайди.

— Чучелалар! — дейди.

Ҳовлини айланади-айланади — нарвондан томлайди.

Томда қишлоқ узра милтиқ ўқталиб-ўқталиб туради.

— Ётилсин! — дейди. Қишлоқдан итлар хуради.

Отамиз ит хурмиш тарафга милтиқ ўқталади.

— Ўчир, сарт-собака, ўчир! — дейди.

Қиблада ой бир оқариш беради, бир қорайиш беради.

Отамиз оқариш бермиш ойга милтиқ ўқталади.

— Йўқол, сарт-собака, йўқол! — дейди.

21

Бобомиз ташқаридан эшитилмиш овоздан уйғонади.

Қабатини пайпаслайди. Нима гаплигини пайқайди. Сапчиб ташқарилайди.

Бобомиз супада ҳайкал мисол қотади.

Ошхона тараф кулоқ тутади. Дарвоза тараф кулоқ тутади. Молхона тараф кулоқ тутади.

Овоз қаердан келаяпти — билолмайди.

Ой қорайиш беради.

Отамиз қорайиш бермиш ойга милтиқ ўқталади.

— Отилсин! — дейди.

Отамиз: «пуп-пуп-пуп», дея, косовдан тўп отади.

Бобомиз ана шунда отамиз қаердалигини билиб олади.

Оёқ учида нарвонни топиб олади. Оҳиста-оҳиста томлайди.

Томда ўрмалаб боради-ўрмалаб боради — отамиз кетидан маҳкам қучоқлаб олади.

Отамиз том ташлаб-том ташлаб йиғлайди. Отамиз оёқ тираб-оёқ тираб йиғлайди.

Бобомиз отамизни томдан кўтариб туширади.

22

Отамиз эсини танигуничайин томма-том юради.

ИККИНЧИ БОБ

1

Мен Сурхони Ақраб кўлигул ўғли бўламан.

2

Отамиз қадамиш чўп ниҳол бўлади. Отамиз қарамиди дарахт шиғил-шиғил бўлади. Отамиз кесмиш ток шокила-шокила бўлади. Отамиз қирқмиш гул шода-шода бўлади.

— Минг қилса-да, отаси фарғоначи-да, фарғона-чи! — дейди эл.

3

Бир эрта Абил жарчи кўчама-кўча жар солади:

— ...Барча-барча ҳовуз бўйлаб борсин! Йўқсиллар ҳукумати билан кўришув бўлади!

— Ювуқсизлар ҳукумати дейдими? — дейди онамиз.

Отамиз онамиздан бетини буриб-буриб кулади.

— Дехқонкул! — дейди отамиз. — Ювуқсизлар ҳукумати десанг-да бўлади, Шўролар ҳукумати десанг-да бўлади!

Бизнинг Сурхон тарафда хўжалар бекалар отини атамайди. Бекалар-да хўжалар отини атамайди. Бир-бирларини ё қизлари оти билан атайди, ё ўғиллари оти билан атайди.

Отамиз билан онамиз бир-бирларини менинг отим билан атайди.

— Барча борадими, Дехқонкул? — дейди онамиз.

— Йўқ! Катталар боради. Шўролар майдалар билан гапиришмайди.

— Ана, эшитдинг-а? — дейди онамиз. Шундай бўлса-да, мен отамиз кетидан ияраман.

Отамиз мени жеркиб-жеркиб дарвозада қолдиради.

Мен дарвоза суяниб ўтираман. Отамиз йўлини қарайман.

Отамиз тушларда қайтади.

Мен отамиз кўлидан ушлаб тортаман.

— Айтинг, Шўро қандай одам, айтинг! — дейман. Отамиз қобок уюб ичкарилайди. Телпагини тасиллатиб кўрпача уради. Болиш ёнбошлаб ич тортади. Шип тикилиб уҳ тортади.

Мен отамиз пинжига кираман. Мен отамиз белбоғидан тортаман.

— Ота, айтинг! — дейман.

— Э, ўчир-е, энағар! — дейди отамиз. — Энди сен қолдингми, каллани гаранг қилмаган?

Мен отамиз пинжида ёта берман. Шунда, онамиз ичкарилайди.

— Қани, гапирсин қани, — дейди онамиз. Отамиз тагин миқ этмайди.

— Гапирсин-да энди, ювуқсизлар ҳукумати қандайчикин одам экан, гапирсин-да энди.

Ана шунда отамиз онамизга юз буради.

— Дехқонкул! — дейди. — Шўролар, биз тўнгич, сиз кенжасиз, дейди. Биз сизларнинг катта акаларингиз бўламиз, дейди. Шундай экан, сизлар бизга бўйсуниларингиз лозим, дейди.

— Яхши, мусулмончиликни билар экан.

— Дехқонкул! Гап мусулмончиликда эмас... Дехқонкул! Шуни ўнг қулоғинг билан-да эшитиб ол, чап қулоғинг билан-да эшитиб ол: қизил ранг — яхшиликка олиб келмайди. Қизил ранг — одамни алдайди.

— Нима, ювуқсизлар ҳукумати қизил одам эканми?

— Эса-чи, қизил-да. Қнп-қизил. Тут шохига қистирилган яловигача қип-қизил. Омбор деворларига илиғлиқ сўзаналаргача қип-қизил. Қаёққа қарама— қизил, қизил, қизил...

— Қизил бўлса бўлар, бу кишига нима.

— Дехқонкул! Қизил ёмон-да, қизил ёмон. Боиси, қизил ранг — қон ранг! Қон ёмон, ёмон!

— Замон тинч бўлса, бўпти-да.

— Дехқонкул Қон рангдан ёруғлик тилама. Қон рангдан рўшнолик тилама. Қон рангдан паноҳ тилама. Қон ранг — жаллод ранг!

4

Шу кундан эътиборан отамиз бир бошқа бўлади-қолади.

Бир маҳалгачайин ухламайди. Ҳовли айланиб-айланиб юради. Кўча девор мўралаб-мўралаб юради.

Ётса-да, уйқусида гапириб-гапириб ётади:

— Қизил, кет қизил!.. — дейди.

Онамиз отамиз ҳолидан қайғуда қолади. Енгига пул қистиради. Фолчига йўл олади.

— Эркагингиз яъжуж-маъжужга йўлиқибди! — дейди Жаркин фолчи— Яъжуж-маъжуж бўлгандаям, улай-булай эмас! Қип-қизил яъжуж-маъжуж. Қизил яъжуж-маъжужга қизил товук сўйинглар!

5

Қизиллар қулоғи қирқта бўлади!

6

Кечаси билан учта Қизил кириб келади.

— Ҳали, қизилларни даф этиш учун қизил товук сўяр бўлдингми?.. — дейди.

Қизиллар отамизни олдида солиб кетади. Мен отамиз кетидан эргашаман. Онамиз кўлимдан тортиб қолади.

7

Отамиз уч кундан кейин қайтиб келади.

Одатича — этиги пойларини қўли билан суғурмайди.

Ўнг оёғини бир тараф силкийди — ўнг пойи ўша тараф бориб тушади.

Чап оёғини бир тараф силкийди — чап пойи сандиқ остига бориб тушади.

Пайтавалари чувалаб-чувалаб қолади.

Кўкси билан кўрпача ташлайди. Болиш кучоқлайди. Бетларини болиш ботиради.

— Бир жойи оғрияптими? — дейди онамиз.

— Дехқонкул! Мен сенга айтиб эдим-ку, қизиллар эл бўлмайди, деб. Энағарлар мени Юрчига олиб борди. Юрчининг кўрғонида қароргоҳи бор экан. Оқчурин дегич каттаси бир тергамоқлик қилди-е, бир тергамоқлик қилди-е! Қизиллар шаънига тағин бир ёмон гап қилсанг,

Сибир сургун бўласан, деди. Бир-иккита қоғозга бармоқ бостириб олди.

— Сибири қаерда бўлди?

— Ким билади, қаерда бўлди.

Мен отамиз этикларини териб-териб оламан. Бўсағада жуфт-жуфтлаб кўяман. Пайтаваларини йиғиб-йиғиб оламан. Этикларига ўраб-ўраб соламан.

— Дехқонкул! — дейди отамиз. — Энди қизиллар мени кўймайди.

— Энди қайтади, Дехқонкул?

— Энди кетаман. Ёмондан қоч-да қутул, ё, тон-да қутул, дейди.

Отамиз бир кечада йўколади-қолади.

8

Мен тағин отамизни қидираман.

— Отанг бозор кетди, келади, — дейди онамиз. Мен энди онамиз кетидан ияраман. Онамиз бир одим босса-да, кетидан бораман.

Онамиз ҳовуз боради. Ҳовуз бўйида аёллар билан гурунглашади.

Аёллар бири кўйиб бири айтади.

— Бурноғи кеча тегирмон олдида иккита Қизилни бўғизлаб кетибди.

— Иккита-да гапми, Ҳайиткални жариди беш-олтитасини отиб кетибди.

— Ҳай, бир замонлар бўлаяпти-да.

Онамиз кўзасини сув ботириб олади. Кўза елкалаб қайтади. Йўлда кўза кўйиб дам олади. Мен йўл бош-адоқ олазарақ бўламан.

— Отам қани... — дея ингиллайман. Тўлиб-тошиб турмиш онамиз чўрт ёрилади:

— Иштонимни ичида! Эшитдингми? — дейди. — Манави иштонимни ичида!

Мен мана бўлмасам дейман-да, кўзадаги сувга тупуриб қочаман.

Онамиз кетимдан тош отиб қолади.

— Ҳа, ошингни ейин сен тентакни, ошгинангни ейин! — дейди.

Онамиз сувни тўкиб ташлайди. Тағин ҳовуз йўл олади.

9

Онамиз мени қарғаб-қарғаб ётқизади.

Мен онамиз рўмолини тортқилай-тортқилай ухлаб қоламан.

Бир маҳал эшигимиз ғижир-ғижир очилиб ёпилади.

Мен кўзимни очгани эринаман. Онамиз ташқарилаяпти, дея ўйлайман.

Ўн беш-йигирма кунда бир бор шундай бўлади.

Бир сафариди уйкум келмайин ётаман.

Онамиз оҳиста-оҳиста тўшакдан туради. Онамиз оёқ учида-оёқ учида айвонлайди.

Айвон тарафдан шивир-шивир эшитаман. Шивир-шивирда мени отим-да бўлади.

Гап-сўзларни алайна-алайна эшитолмайман. Аммо-лекин кўнглим туяди: ана шу шивир-шивирчи отамиз бўлади!

— Ота, ота! — дея лик этиб тураман. Онамиз ила-чила қайтади.

— Ҳа, нима, нима? — дейди. — Ота? Қани ота? Нима бало, эловраяпсанми? Ёт, ухла, ёт!

Онамиз бошимни силай-силай кетади. Онамиз бошимга кўрпани торта-торта кетади.

Мен тағин кўрпадан бошимни оламан. Кўзларимни катта-катта очаман. Пичир-пичир эшитаман.

— Мени қизиллар йўқламаяптими?

— Йўғ-а.

— Йўқласа, тоққа ўтинга кетиб эди, де.
 — Ўзи қаерда юрибди?
 — Ишинг бўлмасин.
 — Нимага ишим бўлмайди? Ўлик-тиригини билайн-да.
 — Ҳайиткални жариди ётибмиз.
 — Жарда ётади?
 — Аслида, тоғда ётамиз. Жарга кечаси келамиз.
 — Тоғ қаерда, Ҳайиткални жари қаерда.
 — Отни олдида нима дегич гап. Тоғдан Ҳайрондара энамиз. Ҳайрондардан кейин Ҳайиткални жари-да.
 — Бир ўзимми?
 — Бир ўзим қаёқда — ўнта жигит. Ўзимиздан Рашид бор. Бошқалари бошқа қишлоқдан. Ҳали тағин кўпаямиз. Теварак қишлоқлардан жигитлар келиб кўшилаяпти.
 — Кечаси Ҳайиткални жариди нима қилади-а? Уйгинасида, бола-бақрагинаси олдигинасида ётса бўлмайдимми-а?
 — Дехқонқул! Сен нимани биласан? Биз эл-юрт учун олишяпмиз. Бирови-да Ҳайиткални жаридан тирик ўтолмаяпти. Ўтганини-да кўраман!
 — Кимни айтаяпти?
 — Қизилларни-да, кимни бўларди.
 — Қизиллар Ҳайиткални жаридан ўтадимми?
 — Эса-чи. Деновдан Хўжасоатга келгич йўл Ҳайиткални жаридан ўтади-да. Бошқа иўл йўқ. Шу жарда Қизилман, дегичини қонига белаяпмиз.
 — Кўзига қарасин-да, қизилларда милтиқ бор, дейишади.
 — Милтиқ бизда-да бор. Бир кечаси бешта Қизилни ўлдириб, пулемётини-да олиб олдик.
 — Ишқилиб, кўзига қарасин, дейман-да.
 — Дехқонқул! Кўзимга қарасам-қарамасам, Қизил зотини энасини жабдуқлайман!
 — Кўп катта кетмасин.
 — Дехқонқул! Катта кетсам-кетмасам, қишлоғимизга ўрис зотини ёнаштирмайман! Пичир-пичир эшита бериб кўзим кетади.

10

Тонглай айвон қарайман.
 Айвонда кўрпа-тўшак бўлади — отамиз йўқ бўлади.
 Мен ер тепиб-ер тепиб ингиллайман. Мен ер юмалаб-ер юмалаб ингиллайман.
 Онамиз энгимдан олиб турғизади.
 — Желакни кир қилдинг, қирғинни олдида кирилиб кетгур! — дейди. — Йўқ отани қаердан топаман? Сендан ота қарзим борми?
 Мен ошхона чопаман. Сув тўла кўзаларга тупуриб-тупуриб қочаман.
 Кетимдан отилмиш косов дарвоза тарақлаб тегади.

11

Отамиз қачон келади, деб кун санайман.
 Кун санай бериб, бармоқларим тақчил бўлиб қолади.
 Кун санай бериб, кафтларим бармоқларим билан тўлиб қолади.

12

— Бўлди, энди қайтиб келсин. Анави Дехқонқули безорижонимни чиқарди, — дея пичирлайди онамиз.

— Бола бола-да, — дейди отамиз.

— Аёллар, эркагингиз босмачи бўп кетибди, шу чинми, дейди.

— Дехқонкул! Босмачи деманглар. Неча марта айтаман, босмачи деманглар деб.

— Бари аёл шундай дейди.

— Деса дея беради-да. Босмачи бўлиб, қайси юртни босиб олибмиз? Босмачи бўлиб, қайси элни талон-торож этибмиз? Дехқонкул! Босмачи дегич гапни улар ўйлаб топдилар.

— Кимлар?

— Кимлар бўларди — қизиллар-да. Кимлар бўларди — падар лаънат чўчкалар-да. Чўчкалар ўзлари юртимизга бостириб келди. Яна тагин, бизни босмачи деб атади. Падар лаънат чўчкалар ўзларини ёрликларини бизнинг пешонамизга ёпиштирди.

— Унда, бу киши ким бўлди?

— Мужоҳид! Билдингми? Мужоҳид!

— У нима дегани бўлди?

— Мужоҳид эл-юрт учун жиҳод этувчи одам бўлади. Эл-юрт йўлида шаҳид бўлиш учун шай одам бўлади.

— Ким билади, Дехқонкул, эл-юрт шундай деяпти-да.

— Дехқонкул! Эл-юрт қизиллар иғвосига учмасин. Мен қизилларни битта кўймай қираман. Омон қолмиш Қизилни қаердан келган бўлса — ўша ёққа қайтариб ҳайдайман. Эл-юрт ана ўшанда билади— мужоҳид ким, босмачи ким эканини. Ботар кунни отар тонги бўлади.

13

Бир оқшом дарвозамизда учта одам қора беради. Одамлар остонамизда аланг-жалаңг бўлиб туради.

Онамиз бет бекитиб-бет бекитиб пешвоз боради.

— Қани у, туземец? — дейди бирови. Онамиз англамайди — ер боқиб тура беради.

— Мен сен чуркадан сўраяпман?

— Қани у, туземец, чурка?

— Ким-ким? — дейди онамиз.

— Босмачи эринг қани, деяпман?

Онамиз ана шунда англайди. Хиёл юз очади.

— Ҳа-а, отасими? — дейди. — Отаси тоғлаб кетиб эди.

— Қачон келади, туземец, чурка?

— Ўтин териб бўлса, келади-да. Келувчилар кет қайрилади.

— Ўзи бир туземец чурка бўлса, яна тагин бетини бекитади-я! — дейди.

14

— Келгичлар бирови Нормурод фаол бўлди.

— Дехқонкул! Шу энағарга айтиб қўй, қадамини тортса тортди, тортмаса, ўз қўлим билан калласини оламан.

— Ўзи, қизиллар қачон кетар эмиш?

— Дехқонкул! Қизиллар кетмайди, ҳайдамаса кетмайди. Кетмаса, ўзларини шўри. Бари Қизилни тутдай тўкаман. Қизиллар ўлигини ғожирларга ем қиламан.

— Бир Рашид босмачи билан икковини қўлидан нима келади.

— Дехқонқул! Неча маротаба айтаман, босмачи дема деб. Босмачилар ана — қизиллар!
 — Бари шундай деяпти-да, менда нима айб.
 — Бари айтса-да, сен айтма. Чин, бизнинг қишлоқдан Рашид икковимиз, чин. Биз нима қилайлик, бари дин-имонини сотаяпти. Бирови Шўро бўлаяпти, бирови фирқа бўлаяпти, бирови ҳосилот бўлаяпти. Дехқонқул! Мен уларни жигит санамайман, Йўқ, жигит санамайман. Гапни ўроли келди, айтайин... Улар хунаса! Ҳа, хунаса!
 — Шундай дейишга уялмайдимиз?
 — Бўлмаса, нима дейин? Кофир дейин десам — бари ўзбак бўзболалар. Ўзбак дейин десам — бари кофирлар йўлидан юрибди. Муслмон бўп — муслмон эмас, кофир бўп — кофир эмас. Бундайчиминларни ким дейди? Хунаса дейди-да!

15

— Бу сафар ҳаяллаб қолди?
 — Кўлобда бўлди. Иброҳимбек кўрбоши ҳазратлари қўлида машқ олди.
 — У киши ким бўлди?
 — У киши ислом лашкари сорбони бўладилар.
 Иброҳимбек ҳазратларини кўрбошимиз десак-да бўлади, амиримиз десак-да бўлади. Боиси, амиримиз ўз жойларига Иброҳимбек ҳазратларимизни тайинлабдилар-да, ўзлари Афғонистон сари сипориш берибдилар. Худо хоҳласа, Иброҳимбек ҳазратимиз сорбонлигида бари ўрисни битта қўймайин қирамиз.
 — Кўлобга бир ўзи бордимиз?
 — Йўқ! Элликтача жигит бўлиб бордик. Иброҳимбек ҳазратимиз қароргоҳида туркий лашкарбошилар машқ берди. Ай, бир барлос жигитлар машқ олаяпти, ай, бир барлос жигитлар машқ олаяпти! Жигит эмас — лочин, лочин! Иброҳимбек ҳазратимиз барлослари олса олади — асло олдирмайди!

16

Тағин кун санайман.
 Тағин бармоқларим тақчил бўлиб қолади. Тағин кафтларим бармоқларим билан тўлиб қолади.

17

Тунлардан бир тун ташқарида тапур-тупур бўлади.
 Амрлар эшитилади:
 — Қимирлама, отаман!
 — Қаддингни кўтар!
 — Қўлингни бер!
 — Типирчилама!
 Шунда, отамиз овози-да келади:
 — Рашид айтди-я, шу кеча уйингга борма, деди-я! Рашидни гапини олмадим-а, ай, аттанг-а! Онамиз отилиб ташқарилайди. Овоз бериб йиғлайди.
 — Эй, моча! — дейди биров. — Ўчир, бўлмаса сениям бойлаймиз!
 Ҳаминқадар тала-тўп бўлади. Ҳаминқадар дўқ-зуғум бўлади.
 Ташқари бирдан ёришади.
 Мен ана шунда ташқарилайман.

Ташқарида қўша фонус ёнади.
 Қўллари куллиғлик отамиз супада ётади. Бет-боши қон отамиз ғужанак ётади.
 — Успенский, Полторацкий! Отни олиб келинглар! — дейди биров.
 Бир фонуслик чопқиллайди. Кўчадан от етаклаб келади. Супа олдида бел қилади.
 Амр этувчи отамиз бўйнидан эгар қошига арқонлайди.
 — Ҳайда! — дейди. От кўча йўл олади.
 Отамиз от кетидан оёқ тираб-тираб одимлайди. Ўзини кетига ташлаб-ташлаб одимлайди.
 Девор суяниб турмиш онамиз тагин овоз бериб йиғлайди.
 — Эй, моча чурка, мен сенга ўчир деяпман! — дейди Успенский.
 Онамиз дами ичига тушиб кетади.
 — Чанишев! — дейди отамиз. — Манави чўчкаларингга айт, пошикаста-заифаларни ундайчикин сўкмайдилар!
 — Сўкаётганим йўқ, — деди Успенский. — Мочани моча дейди-да. Сен ҳанги чурка, заифанг моча чурка! Юртинг — Чуркистон!
 — Ундай дема! Туркистон де, Туркистон! Мен Ўрусиянгни Чўчкастон деётганим йўқ!
 — Ўзи, Туркистон номи нимадан олиб айтилади, Полторацкий?
 — Турк сўзидан олиб айтилади. Туркийлар макони, деган мазмун беради.
 — Ҳа-а. Сея чурка туземец ўзингни буюк туркийлар деб биласанми? Буюк туркийлар... Буюк Туркистон... Сассиқ чуркалар! Сассиқ Чуркистон! Ана, сен кимсан!
 — Ўзи бир чурка туземец бўлса, Туркистон, туркийлар деган пўрим-пўрим гапларни қаердан билади, Колесов?
 — Анави Ҳисор тарафларда турк офицерлари итдай изғиб юрибди. Ана ўшалар ўргатаяпти.
 — Анвар пошони асфаласофилингга жўнатганимизга ўн икки йил бўлди-ю?
 — Қаланғи-қасанғилари ҳамон дайдиб юрибди.
 Онамиз отамиз кетидан эргашиб боради. Ҳиқ-ҳиқ этиб боради.
 Мен онамиз кетидан эргашиб бораман. Инг-инг этиб бораман.
 Олдинма-кетин катта йўллаб келамиз.
 Катта йўлда тагин иккита отлиқ бўлади.
 Қизиллар ана шу манзилда оёқ илади.

18

— Чанишев! — дейди отамиз. Бир кун бўлмаса, бир кун сен суллоҳ келишингни билиб эдим. Айнан сен суллоҳни келади, деб ўйлаб эдим. Ўйлаганим бўлди, Чанишев!
 — Ҳа, нима дейсан, нима? — захрини сочди Чанишев.
 — Чанишев! Мен шу қишлоғимизга қадам қўяман дегич ўрис қонини ичдим. Олисан кўрдим — отдим, яқиндан кўрдим — сўйдим. Ай, аттанг-а, қўллик бўлиб қолдим. Мен ўрис зоти қонини қолдирмайин ичаман деб эдим.
 — Ичолмас эдинг. Босмачи зотини таг-томири билан қириб ташлаш учун бир юз олтмиш минг Қизил Қўшин бўлиб келиб эдик. Бир юз олтмиш минг оврупоча қуроллик сара лашкар-а!
 — Қўллик бўлмаганимда, бир юз олтмиш мингини-да қонини ичар эдим! Чанишев! Бир ушлаш бўлса — ушладинг. Бўлар иш бўлди. Энди, қўлларимни қўйбер.
 — Сендан кўрккулик, Акраб, кўрккулик!
 — Чанишев! Кўп кўрка берма. Мана, эгар қошига қўй кўганлагандай кўганлаболдинг. Энди қаёққа-да борар эдим.
 — Лазаревич, Фонштейн! Қўлини қўйиб юборинглар!
 Қизиллар отамиз қўлини қўйиб юборади. Отамиз уюшиб-уюшиб қолмиш қўлларини ёйиш учун қулоч отиб-қулоч отиб олади.

Шунда, қизиллар ёппа барака милтиқ ёпишади.

— Ай, Чанишев-ай! Тўққиз қайтган-ай! — дея кулади отамиз. — Юракдан-да бор экан-да! Шу юрагинг билан мени ушлагани келдингми-а? Ақраб кўрбошини-я? Ай, энағар нўғай-а, ай, заниғар нўғай-а!

— Сўкма, туземец!

— Чанишев! Сен ким? Айт, сен ким? Нўғай мусулмон фарзанди. Сен мусулмон фарзанди бўла туриб, манави ўрислар гапига кириб келдинг. Ўрислар менинг калламни ейиш учун сен нўғайларни бекорга танламади. Боиси — ўзбак билан нўғайни тили бир, дини бир, урф-одати бир. Билсанг — сен нўғай ўзингга ўзинг милтиқ ўқталиб келдинг! Энди айт, туземец менми ё сен тўққиз қайтган нўғайми?

— Мен сен билан ҳарбий судда гапиришаман. Ақраб кўрбоши! Рудзутак, йўл ол!

Қизиллар Денов тараф жилов буради, Ана шунда қизиллардан бир соя айрилиб қолади. У Нормурод фаол бўлади.

— Чанишев! — дейди отамиз. — Бир оёқ ил! Анави хунасага айтар гапим бор!

Қизиллар оёқ илади.

— Ай, Нормурод хунаса! — дея кет бурилади отамиз. — Сен мени ўрисларга ушлаб бердинг! Илойим, қариган чоғингда тентак бўл, аёлингни уч талоқ қўй, элга эрмак, халққа шалоқ бўлиб ўл, оллоху акбар!

19

Тун кўройдин бўлади.

Қиблагохда Керагатоғ оппоқ-оппоқ оқариш беради.

Чанишев тоғ хушрўйидан ҳузурланади.

— Бай-бай-бай! — дейди. — Ана жамол, мана жамол! Биз энди бу жамолистонни Ўзбакия деб атаймиз, Ўзбакия!

— Туркистон яхши эмасми?

— Йўқ, Ўзбакия деймиз, Ўзбакия. Ўртоқ Ленин Туркистонни Ўзбакия деб атаймиз, деб эдилар. Ўртоқ Ленин сўзи сўз, гапи гап! Биласанми, ўртоқ Ленин нима учун Туркистонни йўқ қилиб, Ўзбакия деб атамоқчи эди? Туркистон — туркий халқлар ота юрти. Шундан туркий туземецлар оталари юрти Туркистон учун қўлларига қурол олмоқда. Туркий туземецлар оталари юрти Туркистон учун жонларини тикмоқда. Ана шу Туркистонни йўқ қилиб ташласак, туркий халқлар қайси отлик ота юрт учун жиход қиладилар! Бундай доҳиёна ғоя фақат Лениндан келади!

Отамиз ўнг қабатида иккита Қизил боради. Отамиз чап қабатида иккита Қизил боради.

Отамиз олдида Чанишев боради.

Фонуслар лоп-лоп этиб боради.

Мен пешонамни онамиз таззасига нуқиб-нуқиб ҳиқиллайман.

— Эна, эна!.. — дейман.

Мен юзларимни онамиз қўлларига босиб-босиб ҳиқиллайман.

— Кетди, отам кетди!.. — дейман.

— Кўрдим... — дея озурда бўлади онамиз. — Кўрдим, отанг кетди...

Онамиз ўксиб-ўксиб йиғлайди. Онамиз увв-увв йиғлайди.

Онамиз овоз қўйиб йиғлайди — демак, хавф-хатар олислайди. Демак, энди кўркмаса бўлади.

Шу боис, отамиз кетидан йўл олиб йиғлайман.

— Ота-а-а! — дейман. Отамиз қайрилиб қарамайди. Фонуслар лоп-лоп этиб боради.

Қизиллар отда бўлсалар-да, милтиқ ўқталиб-ўқталиб боради.

Отамиз Қизил милтиқ тиғида кетади.

Мен отамиз кетидан чопаман. Пилдир-пилдир чопаман.

— Ота-а-а!

Яланг оёқларим ерга тегиб-тегмай чопаман. Ана-ана етажак бўламан.

— Ота-а-а!

Жон-жаҳдим билан чопаман. Шунда, бетим билан ер учаман. Кафтларим билан ер бориб тушаман. Забтим билан бир-икки бор юмалаб оламан. Жойимдан тураин дейман — туролмайман.

Отамиз Қизил милтиқ тиғида кетади.

Ерда ётмиш кўйи отамиз кетидан қарайман.

— Ота-а-а!

Фонуслар лоп-лоп этиб боради.

— Ота-а-а!

Отамиз Қизил милтиқ тиғида кетади.

20

Отамиз чимзор оралаб боради.

Отамиз буғдойзор оралаб боради.

Буғдойзор адоғи дарёча оқади.

Дарёча адоқ соҳили Сайрак қишлоғи бўлади. Дарёча қибла соҳили Хўжасоат қишлоғимиз бўлади.

Отамиз Қизил милтиқ тиғида боради-боради — ана шу дарёча бўйида оёқ илади. Чап елкаси оша қиблагоҳда қолмиш қишлоғига боқади.

Боқади-боқади — ботинан-ботинан инқиллаб-инқиллаб олади.

Қизиллар отамиз чап елкасига милтиқ билан туртади.

— Олға, олға! — дейди.

Отамиз энди ўнг елкаси оша боқади. Боқади-боқади — хўрсиниб-хўрсиниб олади.

— Дехқонкул-ай! — дея овоз беради.

Отамиз онамизни йўқладими? Отамиз мени йўқладими? Мени йўқласа — нима учун йўқлади? Мен гўдақдан ҳимо тиладими? Мен ушоқдан паноҳ тиладими? Ушоқ ўғлон қўлидан нимада келади?

Қизиллар отамиз чорловини ўзларича йўяди. Мазкур буғдойзорда босмачилар бор, дея йўяди. Ана, Ақраб кўрбоши босмачиларни йўқлапти, дея йўяди.

Қизиллар апил-тапил буғдойзор милтиқ буради.

Аммо отамиз йўқламиш Дехқонкул... босмачидан шовур бўлмайди.

— Дехқонкул-ай!

Қизиллар ҳаминқадар жонсарак бўлади. Тап-тап отдан ташлайди. Шарақ-шарақ милтиқ ўнглайди.

— Дехқонкул-ай, Дехқонкул!..

Дехқонкул дегич... босмачидан ҳамон шовур бўлмайди.

Ана шунда отамиз Ақраб кўрбошилигини қилади!

Лик этиб от миниб олади. Тиззалари билан ниқтайди.

От жойидан забт олади. Аммо ўн-ўн беш қадамда бирдан тис бўлади. Жойида ер тепинади.

Боиси — юган учи ерда ётмиш Қизил билагида бўлади.

Қизил юган учида судралиб-судралиб боради. Қизил бақириб-бақириб боради:

— Ақраб, агар қочсанг, болаларингни отамиз! Ақраб, болаларингни битта қўймай отамиз!..

Отамиз «бола» сўзидан кейин забтидан қайтади. Отамиз «бола» сўзидан кейин ниятидан кечади. Қизил сапчиб туради. Отамиз оёғига ёпишади. Отамиз Қизил кўкракка оёқ қўяди.

- Lituz.com

Elektron kitoblar

**To'liq qismini Shu tugmani
bosish orqali sotib oling!**